

УДК 911.375.1 : 316.422 : 338.26.313

УРБАНІЗАЦІЯ І СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСТ

А. О. Коваленко, к. е. н., с. н. с., Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», A.Kovalenko@nas.gov.ua

У статті висвітлюються проблеми розвитку міст і пов'язаної з ним урбанізації як складова частина комплексу питань переходу України до сталого розвитку. Розглядається сучасне наукове розуміння урбанізації, її суперечливі тенденції у вітчизняних реаліях в контексті Цілей сталого розвитку, визначених Організацією Об'єднаних Націй. Розкриваються можливості й особливості стратегічного планування сталого розвитку міст з урахуванням зарубіжного досвіду, механізмів координації та інтеграційної політики.

Ключові слова: урбанізація, стратегічне планування, сталий розвиток міст, агломерація, мегаполіс, промислові території, цілі сталого розвитку.

Постановка проблеми. Питання розвитку міст і пов'язаної з цим урбанізації є невід'ємною складовою всього комплексу проблем, пов'язаних з переходом України до моделі сталого розвитку. Процеси урбанізації сьогодні суперечливо поєднуються з викликами, зумовленими необхідністю реалізації цілей, завдань та індикаторів сталого розвитку. Свою роль тут відіграє зміна характеру розвитку міст і сучасного змісту урбанізації. Якщо Афіньська хартія свого часу визначала місто ХХ століття як просторове поєднання функцій житла, відпочинку і праці, то в Європейській хартії міст II (Маніфест нової урбаністики) говориться про місто як бажане місце досягнення історичного компромісу між економічними, соціальними та екологічними вимогами [1].

Сучасне місто – не ізольований соціальний феномен, а важлива форма існування сучасного суспільства, у певному сенсі – модель цього суспільства, яка відображає й кристалізує основні закономірності його розвитку. Важко сьогодні назвати скільки-небудь істотну соціальну проблему, яка не була б пов'язана з долею урбанізації, з проблемами міста [2, с.14]. Така роль вказаної проблематики у суспільному розвитку зумовлює особливу актуальність дослідження питань функціонування міст і процесів урбанізації у взаємозв'язку із стратегічним плануванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам урбанізації, розвитку міст

і міських агломерацій та застосування у цьому зв'язку механізмів стратегічного планування присвячені праці таких авторів, як С. М. Бобильов [3], С. В. Богачов [4], А. Ю. Дмитренко [5], Є. Г. Довбиш [6], І. Груза [7], В. С. Мартьянов [8], К. В. Папенів [9] та інших.

Проблематика урбанізації, розвитку міст постійно перебуває в полі зору дослідників академічних і галузевих наукових установ та провідних вищих навчальних закладів України. Цим питанням відводиться чільне місце в порядку денному міжнародних форумів, зокрема, під егідою Організації Об'єднаних Націй, та в оглядових публікаціях міжнародних організацій. Регулярно проводяться наукові конференції з вказаних проблем – так, одна з останніх на тему «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика», де автором було апробовано основні положення цієї статті, відбулася в листопаді 2017 року в м. Києві [10].

Разом з тим потребують вивчення сучасні процеси урбанізації та розвитку міст в Україні на фоні світових тенденцій, ув'язка цих процесів з досягненням Цілей сталого розвитку, а також невирішені проблеми стратегічного планування сталого розвитку міст в контексті конституційних засад поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади.

Формулювання мети статті. Метою статті є виокремлення особливостей страте-

гічного планування сталого розвитку міст та розробка його складових для українських реалій з урахуванням зарубіжного досвіду, механізмів координації та інтеграційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове розуміння урбанізації змінювалося, відбиваючи характерні риси цього процесу в різні періоди часу. Так, в економічному словнику початку 1970-х років термін урбанізація визначається як процес зосередження промисловості і населення в містах, переважно великих, який проявляється в зростанні частки міського населення, що зумовлене суспільно-економічним та індустріальним розвитком країни. Головні передумови урбанізації – індустріалізація, поглиблення загального і територіального поділу праці, зростання механізації і продуктивності праці в сільському господарстві тощо [11, с.589].

Більш розгорнуто, з позицій різних наук визначає цей термін економічна енциклопедія, видана у 1980-му: урбанізація – історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює зміни у соціально-професійній, демографічній структурі населення, його способі життя, культурі, розміщенні продуктивних сил, розселенні і т. д. З політекономічних позицій урбанізація являє собою певну фазу процесу розвитку розподілу праці між містом і селом (відокремлення міста від села як наслідок поглиблення розподілу праці між ремеслом і землеробством), з економічних позицій – одну із сторін процесу концентрації продуктивних сил на індустріальній основі, з географічних – процес ускладнення і концентрації функцій у мережі поселень, обумовлений соціально-економічним розвитком, з демографічних – процес концентрації населення в містах [12, с.235].

За Е. Б. Алаєвим, урбанізацію можна визначити як різко посиленій в епоху науково-технічної революції соціально-економічний процес, що виявляється у зростанні міських поселень, концентрації населення в них і особливо у великих містах, у розповсюдженні міського способу життя на всю мережу поселень, і є відображенням глибоких структурних зрушень в економіці та соціальному житті, які відбуваються в

сучасний період [13, с.205].

Практично не відрізняється від цього і визначення, наведене в словнику, авторами і рецензентами якого є відомі вітчизняні урбаністи [14, с.281].

Таким чином, наголос у змістовних характеристиках урбанізації поступово зміщувався від питомої ваги міського населення до акценту на способі життя та інших соціокультурних складових. Однак, попри еволюцію змістовного наповнення урбанізації, актуальною залишається думка про те, що необхідне її визначення в широкому сенсі слова як багатогранного соціально-економічного процесу. Не випадково окремі дослідники розрізняють умовно урбанізацію економічну, демографічну, просторову, соціальну, поряд з цими аспектами виділяючи культурні (зростання споживання населенням культурних благ, масової культури та інформації), технічні (зростання використання технічних засобів, що полегшують умови праці й життя людини – розвиток транспорту, зв'язку тощо), соціально-психологічні (зміна поведінки, способу життя людей, їх соціально-психологічного обличчя) [15, с.13]. В цілому ж, враховуючи, що сьогодні місто стає множиною мереж інтенсивної соціальної взаємодії, сучасна урбаністична теорія можлива лише як міждисциплінарна теорія [16, с. 9, 11].

Європейською хартією міст II (Маніфестом нової урбаністики) задекларовано декілька ключових тез:

1. Існуючий розподіл міських територій викликає занепокоєння. Розкидане і не сконцентроване місто, як правило, супроводжується функціональною і секторальною спеціалізацією просторів між торговими центрами, житловими кварталами, місцями проведення дозвілля, промисловою і ремісничою зоною і т. д., що різко підриває екологічний капітал міст;

2. Необхідно планувати наші міста довкола компактних і щільних урбаністичних форм, що вимагають мінімуму ресурсів для підтримання і дозволяють містянам прямо по сусідству мати доступ до різних міських структур і служб, а також до простору для відпочинку і охоронюваних природних середовищ;

3. Ми повинні орієнтувати наш вибір

на політику розвитку громадського транспорту, при цьому не обмежуючись лише ним самим, а й організовуючи новий громадський розподіл дорожньої мережі і громадського простору, де і автомобілі, і мотоцикли, і мопеди займають більш скромне місце;

4. Сталий вимір міського розвитку (компактне місто, добровільна і контрольована мобільність, захист навколишнього середовища) є не просто одним з етапів покращення якості життя, але й необхідною умовою правильного розвитку територій;

5. Сталий розвиток міст повинен поєднувати їх економічну діяльність і захист навколишнього середовища та при цьому враховувати вимогу соціальної рівності;

6. Головною метою політики міст є соціальна і територіальна згуртованість;

7. Ми не бажаємо виникнення таких міст, де наші культурні розбіжності переплавлялися б у єдину, глобальну, всесвітню модель. Наші міста різні і багатоманітні в області культури й архітектури – і вони по-

винні такими й залишатися [1].

Як видно, Європейська хартія міст II (Маніфест нової урбаністики) узагальнює сучасні погляди на роль і значення міста в суспільному житті, орієнтуючи на зміну міст і перетворення їх у міста сталого розвитку.

Серед прийнятого ООН у вересні 2015 р. переліку Цілей сталого розвитку, що включає 17 ключових позицій, одна з цілей передбачає забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів [17]. Завдання, індикатори та цільові значення досягнення цієї цілі під № 11, що має назву «Сталий розвиток міст і громад», адаптованої для України за результатами роботи експертних груп під егідою Програми розвитку ООН в Україні спільно з Мінекономрозвитку України, по роках наведено в табл. 1. Як свідчать результати спеціального дослідження, на сьогодні положення цієї цілі лише частково враховано у державних стратегічних документах України [18, с.21].

Таблиця 1

Завдання, індикатори та цільові значення досягнення цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад» Цілей сталого розвитку ООН, адаптованих для України, по роках

Завдання, індикатор	Цільові значення по роках			
	2015	2020	2025	2030
Завдання 11.1. Забезпечити доступність житла				
Індикатор 11.1.1. Коефіцієнт платоспроможності позичальника, РПІ (співвідношення щомісячних витрат позичальника та членів його родини на обслуговування боргу за іпотечним кредитом та сукупного обсягу щомісячних доходів), %	45	40	35	30
Індикатор 11.1.2. Частка відмов позичальникам іпотечних кредитів у загальному обсязі запитів на отримання кредитів за невідповідністю коефіцієнту платоспроможності (РПІ > 43 %), %	43	37	35	25
Завдання 11.2. Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості				
Індикатор 11.2.1. Частка регіонів, що затвердили і впроваджують регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, розроблені за участю громадськості, %	80	100	100	100
Завдання 11.3. Забезпечити збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору				
Індикатор 11.3.1. Кількість об'єктів культурної та природної спадщини, які включені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, одиниць	7	9	11	13
Індикатор 11.3.2. Кількість пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, одиниць	855	1005	1155	1305
Індикатор 11.3.3. Площа природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, % території країни	3,72	5,14	7,38	8,85
Завдання 11.4. Забезпечити своєчасне оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інноваційних технологій				
Індикатор 11.4.1. Рівень реконструкції загальнодержавної системи централізованого оповіщення населення, %	...	20	40	60
Завдання 11.5. Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин, у т. ч. на довкілля міст, шляхом використання інноваційних технологій				
Індикатор 11.5.1. Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин, % до рівня 2015 року

Індикатор 11.5.2. Сумарний обсяг викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, умовно приведений до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів, % до рівня 2015 року	100	95	90	85
Індикатор 11.5.3. Сумарний обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин від пересувних джерел, умовно приведений до оксиду вуглецю з урахуванням відносної агресивності основних забруднювачів, % до рівня 2015 року	100	95	85	70
Індикатор 11.5.4. Кількість міст, в яких середньодобові концентрації основних забруднюючих речовин в атмосферному повітрі перевищують середньодобові гранично допустимі концентрації, одиниць	23	22	20	15
Завдання 11.6. Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції				
Індикатор 11.6.1. Кількість робочих місць у сфері туризму (середньооблікова кількість штатних працівників колективних засобів розміщування та суб'єктів туристичної діяльності України), тис. одиниць	88	100	120	150

Джерело: складено за: [19].

Досягнення цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад» передбачає, що забезпечення сталого розвитку міст, поселень та громад як сприятливих середовищ проживання вимагатиме перенесення акценту з адміністративно затверджуваних планів на стратегування територіального розвитку. Для цього необхідні партнерство, взаємоузгодженість та інклюзивна участь територіальних громад, органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства та бізнесу. Стратегії розвитку на локальному рівні мають бути сформовані з дотриманням принципів відкритості, інклюзивності та наукової обґрунтованості з одночасним впровадженням системи показників для подальшого моніторингу та громадського контролю у процесі реалізації [19, с.88].

Що стосується вітчизняних особливостей урбанізації, то, за даними спеціалізованого огляду, протягом останніх двох десятиліть в Україні спостерігалися тенденції до зниження чисельності та старіння населення, які потягли за собою важливі наслідки на рівні міст. За цей час населення країни в цілому скоротилося на 13 %, а міське населення – приблизно на 9 %. У вузькому сенсі терміну урбанізація в Україні триває, оскільки населення сільської місцевості зменшується швидше, ніж міське населення. Проте більш ніж 80 % міст втрачають своє населення. При цьому в усіх регіонах спостерігається міграція населення з малих міст до великих – як правило, до тих міст, які стали центрами міського розселення або агломераціями [20, с.2].

До того ж, як справедливо зазначає

А. Ю. Дмитренко, за останні 20 років в Україні склалася парадоксальна ситуація: постійне зменшення чисельності міського населення супроводжується зростанням площі міських поселень. Причинами такого парадоксального явища, на його думку, є, поперше, недостатня ефективність економічних та нормативно-правових важелів, які стимулювали б максимально ефективно використання міської території (щоправда, що ці важелі не мають 100 % ефективності навіть у найрозвиненіших країнах). Це обумовлює розширення меж міста для задоволення його потреб у той самий час, як частина існуючої території використовується малоефективно з економічної та розселенської точок зору. По-друге, керівництво міст часто намагається зберегти чисельність населення чисто адміністративними заходами, просто включаючи до їх складу прилеглі села і міста. Це дозволяє відтермінувати деякі події (наприклад, втрату символічного статусу міста-мільйонника), але в перспективі приводить до суттєвого зменшення щільності населення в межах міста. Часто такі дії додатково стимулюються можливістю розпоряджатися дорогою приміською землею на рівні міськради, а не сільради.

Територіальне зростання міст при зменшенні населення призводить до того, що витрати на розвиток і підтримання транспортної та інженерної інфраструктури, протяжність якої постійно зростає, лягають на все меншу кількість людей [5, с. 240, 242–243].

Особливо важливу роль двигунів зростання в країні відіграють міські агломерації.

Саме на них припадає більшість тих небагатьох міських центрів України, чисельність населення яких реально зростає [20, с.77]. Потенціал вітчизняних міських агломерацій займає особливе місце у структурі національного господарства. З одного боку, це пов'язано з високою концентрацією різних видів ресурсів (на територіях мега- і великих міських агломерацій України проживає 2/5 економічно активного населення, зосереджено близько 1/2 основних виробничих фондів, на яких виробляється більше половини валового регіонального продукту) [4, с.82].

Тому агломерації потребують такого регулювання, яке б забезпечило сталий розвиток, не виводячи їх за межі економічної доцільності та екологічної рівноваги. Показання стану навколишнього середовища вимагає цілеспрямованого розвитку міських агломерацій на основі вдосконалення їх галузевої й просторової структури. При цьому для повноцінного використання потенціалу українських міських агломерацій у процесі управління їх розвитком на державному та місцевому рівнях необхідно впровадити комплекс заходів правового, економічного та організаційного характеру, один з варіантів якого пропонують С. В. Богачов і М. В. Мельникова [4, с.89].

На нашу думку, основним завданнями регулювання розвитку міських агломерацій є наступні:

- стримування зростання найкрупніших агломерацій, модернізація існуючих промислових об'єктів на засадах неоіндустриалізації та виведення їх частини за межі головного міста;

- забезпечення правильного співвідношення між розвитком великих і малих міст, переважний розвиток малих і середніх міст, що володіють трудовими ресурсами;

- забезпечення соціально-економічних стимулів переселення жителів головного міста, які працюють в містах-супутниках, до цих міст;

- регулювання міжрайонних міграцій, зокрема, шляхом широкого створення умов для зайнятості за місцем проживання;

- розвиток і вдосконалення інфраструктури і транспорту – будівництво нових магістралей, збільшення швидкості сполу-

чення, зменшення кількості пересадок;

- забезпечення відтворення довкілля і міського середовища.

Важливо також враховувати можливість, які відриває належний рівень обліку й надання екосистемних послуг і плата за них. Великі міста й мегаполіси поряд з особливо охоронюваними й екологічно цінними територіями повинні стати пріоритетними об'єктами системи платежів за екосистемні послуги або компенсації за втрату якості цих послуг, яка в кінцевому рахунку має бути загальнонаціональною і забезпечити сталий розвиток країни на довгострокову перспективу [3, с.20].

Регулювання розвитку міських агломерацій і розв'язання економічних, соціальних, екологічних, транспортних проблем міст потребує комплексного підходу та передбачає стратегічне планування їх розвитку на довгострокову перспективу (20–30 років). Необхідно передусім визначити загальну стратегію розвитку міста, засновану на прогнозах чисельності населення. У світлі вищезазначених Цілей сталого розвитку пріоритетним напрямом розробки стратегій розвитку міст повинно стати підтримання екологічної рівноваги [9, с.125].

Наукові установи НАН України мають досвід розробки таких стратегій. Зокрема, подібну стратегію для крупного міста – Києва (який, як і інші українські міста, у контексті новітніх світових тенденцій неоіндустриалізації може повернути собі статус промислового), було підготовлено свого часу Радою по вивченню продуктивних сил України [21]. Як відомо, зараз у зв'язку з розробленням чергової редакції генерального плану Києва необхідність підготовки такої стратегії актуалізувалася.

Самі міста часто не мають достатньої кількості ресурсів для того, щоб замовити розробку стратегій розвитку. Внаслідок цього багато генеральних планів є старими або застарілими. У тих містах, де ресурсів достатньо, як, наприклад, у Києві, політичні суперечки іноді роблять генеральні плани неефективними, що призводить до відкладання рішень з планування більш низького рівня (наприклад, розпоряджень щодо зонування) через їх невідповідність генеральному планові міста [20, с.118].

Розробка стратегії розвитку крупного міста на довгострокову перспективу повинна базуватися на науково обґрунтованих уявленнях про цілі, пріоритети й основні завдання цього розвитку, економічний, ресурсний, кадровий, науково-технічний потенціал крупного міста з урахуванням можливих ризиків її реалізації.

Процес підготовки стратегії може бути представлений у вигляді таких послідовно виконуваних етапів:

- перший етап – організаційний, коли розробляється технічне завдання й документація на формування стратегії, визначається система управління її розробкою;

- другий етап – підготовка концепції стратегії соціально-економічного розвитку як документа, що містить систему аргументованих ідей, обґрунтування замислу складання стратегії, якісну характеристику розгляданого міста;

- третій етап – аналіз поточного стану соціально-економічної системи крупного міста з використанням різних якісних і кількісних методів;

- четвертий етап – визначення об'єктивно обмовлених пріоритетних проблем розвитку господарства крупного міста, обґрунтування і рангування пріоритетів;

- п'ятий етап – розробка власне стратегії соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу в контексті конституційних засад поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади.

При цьому економічний вектор розвитку слід орієнтувати на збереження в місті промисловості як однієї з базових галузей за умови переходу її на високі технології, ефективне використання науково-технічного потенціалу, в тому числі заради технологічної модернізації цієї галузі в інших містах і регіонах [22, с. 47, 86].

У зарубіжній практиці можна виокремити як мінімум дві моделі стратегічного планування розвитку міст:

- європейська – виділення стратегічного планування міського розвитку на загальнодержавному рівні (з реорганізацією виробничих зон, особливо для старопромислових міст). У цій моделі спосіб організації території регулюється єдиним загальнодер-

жавним законом, на який спираються законодавчі акти і програми інших рівнів державного управління;

- американська – відсутність виділення стратегічного планування міського розвитку на загальнодержавному рівні. У цій моделі спосіб організації території регулюється на рівні регіону відповідними рівнями влади.

Корисним тут може бути зарубіжний досвід. Німецькими фахівцями з територіального планування запропонований диференційований підхід до територіального планування та розвитку населених пунктів залежно від демографічної ситуації: т. зв. «стратегія, орієнтована на зростання» і «стратегія, орієнтована на стабілізацію». У другому випадку основний наголос робиться не на зведення нових, а на реконструкцію та зміну функціонального призначення існуючих територій, житлових, громадських та промислових об'єктів, елементів транспортної та інженерної інфраструктури [5, с.244].

Як свідчить європейська практика, екологічний аспект проблеми при цьому розв'язується із застосуванням чотирьох основних взаємопов'язаних і доповнюючих одне одного принципів, коригування яких може сприяти переходу до сталого розвитку. У короткому формулюванні ці чотири принципи – пом'якшення, адаптація, відвернення і відновлення. Кожен з цих принципів спирається на певний вид знань і структур управління та створює потреби в новаторських рішеннях різного типу. Спільне використання цих чотирьох принципів для реалізації вже прийнятих рішень і розробки нових заходів здатне прискорити досягнення цілей сталого розвитку [23, с.156].

Акцент на екологізацію міста не повинен закривати перспективи його промислового розвитку у світлі сучасних світових тенденцій нової (Четвертої) промислової революції, неоіндустріалізації та процесів рещорингу.

Нагальною комплексною проблемою на сьогодні є визначення перспектив подальшого розвитку і реконструкція великих промислових міст. Як відмічав свого часу І. Груза, компактно забудована міська територія являє собою найбільшу перешкоду на

шляху задоволення нових соціальних, експлуатаційних і технічних потреб, реалізація яких зазвичай пов'язана із залученням нових територій. Хоча поступова реконструкція існуючих міст дає можливість безперервно оновлювати міський організм, однак великий консерватизм її історично утворених планів і матеріальні цінності старої забудови істотно ускладнюють будь-які спроби організації їх простору [7, с.197].

Перетворення структури міста у більшості випадків може бути лише результатом досить тривалого розвитку, у процесі якого необхідно послідовно проводити певну концепцію. Однак у практиці будівництва міст такий підхід має винятковий характер. Набагато частіше спостерігається безперервна зміна поглядів на подальший розвиток міста, що на практиці отримує втілення у поступовій появі нових кварталів і випадковій реконструкції всередині міста. Такий підхід для майбутнього неприйнятний, тому що він не сприяє вирішенню складних проблем сучасних міст, але, навпаки, ще більше їх ускладнює [7, с.197].

Проблема промислових територій, що опинилися в міській смузі, існує в багатьох розвинених країнах. Європейське рішення, яке реалізується останніми десятиліттями, – кардинальне перетворення промзон або виведення їх за межі міст. Звільнені ділянки розвиваються на основі кластерного принципу (так званого *mixed-use*), що забезпечує поєднання бізнесу, науки й виробництва. У підсумку індустриальні майданчики перетворюються на високотехнологічні, екологічно чисті виробництва, технопарки, або житлові квартали, громадські чи зелені зони. Таке перетворення, або *реновація* чи *регенерація*, передбачає комплексне оновлення архітектурно-ландшафтного міського середовища, тобто одночасну реконструкцію об'єктів і простору, в якому вони існують, адаптивне використання будівель, споруд, комплексів при зміні їх функціонального призначення [24, с. 122, 124].

Забудова промислових районів багатьох міст Європи, включаючи Україну, з часом набуває особливої культурної та історичної цінності, хоча може офіційно й не вважатися пам'яткою архітектури. Цінність такої забудови полягає в тому, що саме зав-

дяки їй вдається зберегти історичне обличчя міста, передати те культурно-історичне середовище, яке було характерне на початкових етапах становлення і розвитку цих міст.

Основним напрямом регенерації промислових зон за рубежем є перетворення промислових об'єктів з подальшою зміною свого функціонального призначення (аж до прямо протилежного – житлового, культурного, громадсько-ділового). Прикладами проєктів з регенерації промислових районів є: Квартал Ювелірів у Бірмінгемі; регенерація доків і пакгаузів у Лондоні й Гамбурзі; створення торгових вулиць у районах історичної забудови в Рурі; індустриальний парк Емшер на місці зачинених вугільних шахт [25, с. 356, 360].

Окремі дослідники – зокрема, В. С. Мартянов, відзначають, що джендтрифікація (переформатування міського середовища під потреби зростаючого креативного класу) як ще одна популярна креативна панацея, що полягає у спробі відродити й капіталізувати депресивні міські райони – спустілі заводи з прилеглими жилими територіями – шляхом підняття їх соціального статусу та перепрофілювання на сектор послуг, виявляється вимушеним і обмеженим підходом. Реальним мотивом перетворень є капіталізація міського простору у вигляді комплексної забудови не лише в депресивних, але й у центральних районах. Інтереси міської спільноти приносяться в жертву неоліберальній міській політиці, що веде до радикальної класової сегрегації міських просторів в ім'я здобуття приватних прибутків [26, с.45].

Як пише О. Г. Трубіна, у капіталістичному місті посилюється зв'язок між грошима і простором. Створення точних карт і земельних кадастрів сприяло коммодифікації простору, тобто перетворенню землі на актив, який міг бути проданий чи куплений. Внаслідок політики неоліберального урбанізму з місця соціального відтворення місто перетворюється на місце інвестиції капіталу [16, с. 232, 303].

У креативних концепціях цілеспрямовано створюється враження, що достатньо перейменувати проблему або зробити щось звичне іншим способом, як труднощі будуть моментально розв'язані. Коли ж обіцяні ур-

баністичні утопії не спрацьовують, виявляється, що вони є лише зручним алібі для бездіяльності бюрократії та скидання державою соціальних зобов'язань. Тому вищою мірою необачно було б ставити пріоритети креативного класу і креативних індустрій в основу стратегії сучасного міського розвитку, підпорядковуючи їм більш звичні, але від цього не менш ефективні інфраструктурні пріоритети й інтереси міської більшості, пов'язані із задоволенням його повсякденних потреб у безпеці, робочих місцях, медицині, освіті, транспорті і т. д. [26, с. 48–49].

Новітнім інструментом стратегічного планування сталого розвитку міст є мережевий механізм координації, у рамках якого партнери узгоджують свої функції та встановлюють довгострокові взаємозв'язки. У 1990-х рр. з'явилося поняття «мережеве місто», під яким розуміється об'єднання двох чи більше незалежних міст з метою кооперації в області інфраструктури, інноваційного розвитку або культурного обміну. За своєю структурою і метою створення мережі міст схожі на міжфірмові мережі. Пізніше дослідники почали розглядати міжрегіональні й міжнародні мережі міст. Цей механізм може виявитися ефективним і з точки зору вдосконалення якості стратегічного планування сталого розвитку міст як основа для співробітництва між ними за такими напрямками: розвиток інфраструктури; обмін трудовими ресурсами й компетенціями; обмін кращими практиками регулювання й муніципального управління; створення міжфірмових мереж; узгодження інтересів в економічній і соціальній сферах; реалізація спільних проектів [27, с. 108–111].

Сучасна урбанізація характеризується активним залученням міст до широкого глобального контексту, з'явився термін глобальне місто – особлива категорія мегаполісів, які стають головним центрами активності світової спільноти. Цей термін з'явився у 1990-ті роки у працях дослідниці С. Сассен, яка сформулювала ряд гіпотез виникнення глобальних міст. Зростає географічна розосередженість економічної діяльності провідних світових корпорацій посилює значення їхніх центральних стратегічних функцій – управління, координація, обслуговування,

фінансування всієї системи операцій компанії. У свою чергу ці функції настільки ускладнилися, що глобальні фірми починають передавати їх на аутсорсинг спеціалізованим сервісним компаніям, які, як правило, розміщуються в найкрупніших містах. Зростаюча складність послуг і швидкість угод також потребують таких переваг великих міст, як високоспеціалізований і високоінформатизований ІТ-сектор [8, с. 68–69]. Усі ці фактори і є передумовами виникнення феномену глобальних міст.

Глобальні міста можуть бути представлені як згущення, накладання і динамічна взаємодія різних економічних, політичних, культурних, інтелектуальних мереж, у яких правила й інститути політичних націй все менш імперативні у забезпеченні функціонування транснаціональних мереж. Взаємозв'язки таких міст стають не менш сильними, ніж їх формальний зв'язок з національною територією. Вони формують стандарти єдиного глобального простору, пов'язаного з обслуговуванням інтересів транснаціональних корпорацій у сферах фінансових, страхових, юридичних, аудиторських, рекламних, консалтингових, наукових і логістичних послуг [8, с.59].

Щоправда, як свідчать дослідження під егідою Організації з економічного співробітництва і розвитку, правило «більше – значить багатше» для мегаполісів – глобальних міст працює лише до тих пір, поки зростання затрат, пов'язане з перенаселеністю, не перевищить позитивний ефект від збільшення масштабів міста. Після чого кореляція між розмірами мегаполісу і рівнем доходів стає від'ємною. Межа, після перевищення якої це відбувається – 6 млн мешканців [29, с.47].

У контексті впливів глобалізації важливою складовою стратегії соціально-економічного розвитку міста є його інтеграційна політика як процес розвитку глибоких і стійких взаємозв'язків міст, заснований на проведенні ними узгодженої економічної політики. У ході економічної інтеграції відбувається поєднання процесів відтворення, наукове співробітництво, утворення тісних господарських, науково-виробничих і торговельних зв'язків міста. Перевага інтеграційного співробітництва полягає в

об'єднанні потенціалів двох або кількох взаємопов'язаних міст. При цьому інтеграційний процес здійснюється на різних рівнях [30, с.26].

Взаємовигідний характер має партнерство між містами та європейськими інститутами. При цьому ЄС підвищує якість виконання своїх рішень на місцях і збільшує легітимність своїх структур, а міста, окрім коштів, що виділяються європейськими структурними фондами на розвиток міських територій в рамках політики сусідства, діючи від імені своїх жителів, розширюють спектр доступних населенню каналів представництва власних інтересів [6, с. 93, 100].

Під час здійснення процедур стратегічного планування окремим питанням є застосування методичного апарату оцінки різноманітних характеристик процесу урбанізації. На думку Д. В. Подимової, труднощі у вимірі рівня урбанізації обумовлені складністю вираження у статистичних показниках ряду істотних особливостей. Наприклад, таких як підвищення ролі міст у житті суспільства, розповсюдження міського способу життя, зміна соціальної диверсифікації міського населення. Для виміру рівня урбанізації вона пропонує розраховувати такі показники, як коефіцієнт інтенсивності урбанізації, рівень урбаністичного розвитку, територіальний індекс урбанізації, індекс головування адміністративного центру, коефіцієнт однорідності просторового розміщення міст. [31, с. 109, 111–114]. Вплив міста можна описати, вимірявши його екологічний слід, тобто міру «навантаження» на природу, яке виникає у результаті задоволення різноманітних потреб міських мешканців [16, с.65].

Висновки. Проблеми розвитку міст і пов'язаної з ним урбанізації на сьогодні є невід'ємною частиною всього комплексу питань переходу країн до моделі сталого розвитку, що отримало своє втілення у положеннях Європейської хартії міст II (Маніфесту нової урбаністики) та Цілях сталого розвитку, визначених Організацією Об'єднаних Націй. Сучасне наукове розуміння урбанізації враховує культурні, технічні та соціально-психологічні її аспекти. Разом з тим положення цілі «Сталий розвиток міст і громад» лише частково враховано у державних стратегічних документах України.

Проте вітчизняні процеси урбанізації мають суперечливий характер, пов'язаний зі зменшенням населення та загальною кризою соціально-економічного розвитку. Потребують постановки й вирішення завдання регулювання розвитку міських агломерацій. Дієвим інструментом розв'язання вказаних проблем є стратегічне планування сталого розвитку міст в контексті конституційних засад поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади. Таке планування має враховувати зарубіжний досвід, зокрема, практику модернізації та перетворення промислових зон великих міст, суперечливі наслідки джентрифікації й капіталізації міських земель, неоднозначний характер креативних концепцій міських змін.

Продуктивним є застосування механізмів мережевої координації, врахування ролі глобальних міст та неграційної політики. Особливої уваги потребують питання виміру змістовних характеристик урбанізації. Перспективи подальших наукових розробок у даному напрямку полягають у дослідженні проблем управління урбанізацією в процесі реалізації Цілей сталого розвитку.

Література.

1. Европейская хартия городов II. Манифест новой урбанистики [Электронный ресурс] / Конгресс местных и региональных властей Совета Европы. – Режим доступа: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1303089&Site=COE&direct=true>.
2. Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс. – М. : Наука, 1972. – 268 с.
3. Бобылев С. Н. Устойчивое развитие крупнейших городов и мегаполисов: фактор экосистемных услуг / С. Н. Бобылев, Б. Н. Порфирьев // Вестник Московского университета. – Серия 6: Экономика. – 2016. – № 6. – С. 3–21.
4. Богачов С. В. Управління розвитком міських агломерацій на державному та місцевому рівнях / С. В. Богачов, М. В. Мельникова // Економіка України. – 2017. – № 9. – С. 81–89.
5. Дмитренко А. Ю. Територіальний розвиток міст: демографічний аспект / А. Ю. Дмитренко // Містобудування та територіальне планування. – 2012. – Вип. 45(1). – С. 240–245.
6. Довбыш Е. Участие городов в интеграционных процессах ЕС / Е. Довбыш // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – Т. 60. – № 1. – С. 93–102.
7. Груза И. Теория города / И. Груза. – М. : Стройиздат, 1972. – 248 с.
8. Мартьянов В. Сети и иерархии городов в глобальном мире: модернизационный потенциал и

пределы экспансии / В. Мартьянов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2017. – Т. 61. – № 6. – С. 57–66.

9. Папенков К. В. Социально-эколого-экономические проблемы крупных мегаполисов / Папенков К. В., Никоноров С. В., Земскова О. В. // *Проблемы прогнозирования*. – 2015. – № 5. – С. 119–126.

10. Коваленко А. О. Урбанізація та сталий розвиток: можливості стратегічного планування / А. О. Коваленко // *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика: Третя міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 листопада 2017 р.): Зб. наук. пр. Вип. III. Ч. 2 / МОН України, КНУБА*. – К., 2017. – С. 105–108.

11. *Економічний словник* / за ред. П. І. Багрія, С. І. Дорогунцова. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 624 с.

12. *Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия (в 4 томах)*. Гл. ред. А. М. Румянцев. – М. : Советская Энциклопедия, 1980. – Т. 4. Социология – Я. – 1980. – 672 с.

13. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 352 с.

14. *Регіональна економіка: словник-довідник* / [Богорад О. Д., Невелєв О. М., Падалка В. М., Підмогильний М. В.] – К. : НДІСЕП, 2004. – 347 с.

15. *Проблемы современной урбанизации* / Под ред. Ю. Л. Пивоварова. – М. : Статистика, 1972. – 240 с.

16. Трубина Е. Г. Город в теории: опыт осмысления пространства / Е. Г. Трубина. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 520 с.

17. Цілі сталого розвитку 2016–2030 [Електронний ресурс] / Представництво ООН в Україні. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvyktutsyacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

18. *Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року: аналітична доповідь* / за заг. ред. А. А. Максюті. – К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. – 84 с.

19. *Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017*. – К. : Мінекономрозвитку, 2017. – 176 с.

20. *Україна: огляд процесів урбанізації / Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Світовий*

банк. – К., 2015. – 218 с.

21. *Київ–2015: стратегія розвитку. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку на період до 2015 року* / [Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, С. І. Бандур та ін.] – К. : Нічлава, 2004. – 280 с.

22. *Основы экономики крупного города* / [П. И. Бурак, И. А. Рождественская, В. Ю. Ануприенко и др.] – М. : Экономика, 2009. – 647 с.

23. *Окружающая среда Европы: состояние и перспективы 2015. Обобщающий доклад / Европейское агентство по окружающей среде*. – Копенгаген, 2015. – 200 с.

24. Пестрикова А. Г. Реновация промышленных территорий как один из эффективных методов улучшения городской среды / А. Г. Пестрикова, Е. А. Бурда // *Містобудування та територіальне планування*. – 2012. – Вип. 45(2). – С. 122–132.

25. Шолух Н. В. Культурно-историческая среда в промышленных городах Европы: опыт сохранения и регенерации / Н. В. Шолух, М. А. Черныш // *Містобудування та територіальне планування*. – 2012. – Вип. 45(2). – С. 354–361.

26. Мартьянов В. Креативный класс – креативный город: реальная перспектива или утопия для избранных? / В. Мартьянов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2016. – Т. 60. – № 10. – С. 41–51.

27. Оборин М. С. Эффективность стратегического планирования развития малых городов на основе сетевого механизма координации / М. С. Оборин, А. М. Пахалов, М. Ю. Шерешева // *Вестник Московского университета*. – Серия 6. Экономика. – 2017. – № 4. – С. 100–117.

28. Слука Н. Глобальные города / Н. Слука // *Эксперт*. – 2008. – № 15. – С. 68–74.

29. *Мегаполисы на современном этапе // Экономика и управление в зарубежных странах*. – 2014. – № 11. – С. 41–55.

30. Дейнеко Л. Концептуальні засади формування інтеграційної політики міста Києва / Л. Дейнеко, А. Коваленко, Е. Шелудько // *Економіка України*. – 2004. – № 6. – С. 25–32.

31. Подымова Д. В. Процессы урбанизации в Канаде / Д. В. Подымова // *США – Канада: экономика, политика, культура*. – 2013. – № 8. – С. 109–117.

УРБАНИЗАЦИЯ И СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ

А. А. Коваленко, к. э. н., с. н. с., Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины»

В статье освещаются проблемы развития городов и связанной с ним урбанизации как составная часть комплекса вопросов перехода Украины к устойчивому развитию. Рассматривается современное научное понимание урбанизации, ее противоречивые тенденции в отечественных реалиях в контексте Целей устойчивого развития, определенных Организацией Объединенных Наций. Раскрываются возможности и особенности стратегического планирования устойчивого развития городов с учетом зарубежного опыта, механизмов координации и интеграционной политики.

Ключевые слова: урбанізація, стратегічне планування, устойчиве розвиток міст, агломерація, мегаполіс, промислові території, Цілі устойчивого розвитку.

URBANIZATION AND STRATEGIC PLANNING
FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CITIES

A. A. Kovalenko, Ph. D (Econ.), Senior Researcher, Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»

The problems of urban development are dealt with, as well as urbanization associated with it as a part of the complex of issues of the transition of Ukraine to sustainable development. The modern scientific understanding of urbanization, its contradictory trends in the domestic realities in the context of the United Nations Sustainable Development Goals is considered. Opportunities and characteristic features of strategic planning of sustainable development of cities are considered taking into account foreign experience, coordination mechanisms and integration policy.

Keywords: urbanization, strategic planning, sustainable development of cities, agglomeration, metropolis, industrial zones, Sustainable Development Goals.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківським В. Г. Надійшла до редакції 28.10.17.

УДК 332.1:33

ДЕСТИНАЦІЯ ЯК ОСНОВА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

*Л. І. Юрчишина, старший викладач, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
yurchishina @ i.ua*

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи щодо визначення сутності поняття «дестинація» та їх типізації за різними ознаками. Окреслено умови, за яких певна територія набуває сутнісних характеристик дестинації. Виділено загальні риси туристичних дестинацій, актуалізовано основну мету туристичної дестинації як конкурентної одиниці та показано її роль у забезпеченні регіонального розвитку туристичної галузі. Розкрито особливості функціонування сучасних туристичних дестинацій в Україні.

Ключові слова: регіон, туристична дестинація, туристичний продукт, потенціал території, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Особливості ресурсного забезпечення туристичного продукту в сфері послуг обумовили появу таких специфічних об'єктів ринкової пропозиції, як дестинація, тобто місце (місцевостей), привабливих для туристів у вигляді готового туристичного продукту (туристичних центрів і напрямів, конкретних міст і сіл, підприємств туристичної сфери з відомою маркою тощо), природних та антропогенних ресурсів, засобів розміщення, закладів харчування та розваг тощо. Згодом до наукового обігу увійшов і власне термін «дестинація», який у найбільш загальному вигляді

відображає географічну територію, що має певні межі і може залучати широку групу туристів через надання відповідних туристичних послуг.

Незважаючи на широке розповсюдження терміну «дестинація», останнім часом поряд з ним стало застосовуватися поняття «туристична дестинація» як вирішальний елемент регіональної туристичної системи і суб'єкт управління регіонального розвитку. Туристична дестинація зазвичай сприймається як територія з певним переліком засобів обслуговування й послуг, зручностей для забезпечення всіляких потреб туристів. Інак-